

ДО ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ТИПІВ ВАЛЕНТНОСТІ ДІЄСЛОВА: «ЗГОРНУТА» ВАЛЕНТНІСТЬ (на матеріалі англійської мови)

Оточуючий людину світ являє собою вражаюче різноманіття предметів, що наділені тими чи іншими якостями і властивостями й знаходяться в безперервному русі та відносинах між собою. Ще на початку нашої ери представник пізнього стоїцизму Марк Аврелій (121-180 рр. н.е., римський імператор з 161 р. н.е.) радив своїм учням: «Частіше замислюйтесь про зв'язок всіх речей, що існують в світі, та про їхні взаємовідносини» [17, 74].

І дійсно, в світі все взаємопов'язане та взаємообумовлене: кожний предмет (в філософському розумінні — субстанція) неначе невидимими гачками пов'язаний з іншими. Ці зв'язки можуть бути істотними і неістотними, локативними і темпоральними, внутрішніми і зовнішніми, безпосередніми та опосередкованими, необхідними і випадковими, тощо. Пізнаючи оточуючий її світ, людина усвідомлює взаємозв'язки природних явищ, накопичує знання про об'єктивну реальність, і ці знання об'єктивуються, фіксуються й передаються від генерації до генерації за допомогою мови. «Усі діяння наші, думи та сподівання закріплюються в слові. У кожній мові відбито своєрідну і неповторну картину світу, яка пізнається людьми з перших днів життя» [16, 368].

Мова — це знакова система. Кожний мовний знак характеризується певною сполучуваністю з іншими мовними знаками, здатністю до постійного, практично необмеженого комбінування з метою найточнішого віддзеркалення думки, що втілюється у безлічі мовленнєвих актів. «Кожний мовний знак визначається своєю валентністю, тобто здатністю окремого знака вступати у зв'язки з іншими знаками для утворення більш або менш об'ємних цілісностей» [14, 125].

Поняття валентності в науковий обіг лінгвістів було введено С.Д. Кацнельсоном в 1948 році. Спочатку під цим поняттям розуміли лише синтаксичні потенції слова, згодом поняття валентності отримало більш широке трактування [див: 9].

На сучасному етапі розробки теорії валентності розрізняють категоріальну, семантичну, синтаксичну та словотворчу валентності. На найвищому рівні абстракції явище валентності пов'язане з категоріями логіки, тому слова, які називають якість, здатні до комбінування в мовленні зі словами, які позначають предмети, інакше: іменники комбінуються з прикметниками та дієсловами, дієслова — з іменниками та прислівниками тощо [13, 36; 25, 339].

Проте для того, щоб побудувати висловлювання, зовсім недостатньо лише позиційно розташувати різні частини мови за їх категоріальною приналежністю, треба щоб ці слова парадигматично належали до спільних функціонально-семантичних полів. В цьому випадку маємо справу з семантичною валентністю, під якою розуміємо здатність слів сполучатися між собою на основі спільних та сумісних семантичних характеристик.

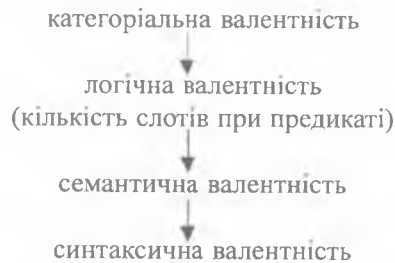
Як відомо, речення — це не тільки комунікативна, а ще й синтаксична одиниця, цілісність якої обумовлюється наявністю синтаксичних відношень між її складниками. Здатність слова виступати у синтаксичних зв'язках з іншими словами звичайно називають його синтаксичною валентністю [2, 79; 4, 173]. Н. Хомський [22], розвиваючи теорію керування, вказує, що одним із базових правил універсальної граматики є те, що слова мають інгерентну здатність до керування іншими — залежними словами. Проте зазначимо, що не всі слова здатні приєднувати до себе інше слово. Залежними виступають слова, які функціонують на рівні синтаксичної структури в позиції комплементів та модифікаторів. Найбільш широкий спектр залежних позицій відкриває фінітне (тобто вживане в особовій формі) дієслово присудка. Саме за кількістю «місць», що їх посідають залежні від семантики дієслова актанти, Л. Тен'єр [20] класифікував дієслова французької мови на авалентні, одновалентні, двохвалентні та трьохвалентні. В цьому розумінні поняття синтаксичної валентності можна розглядати як похідне від логіки предикатів [5, 102].

Валентність можна розглядати також і на рівні структури слова як закономірності зчеплення елементів лексичної основи слова, його безпосередніх складників (рос. «непосредственно составляющих»; англ. «*immediate constituents*») — основи і словотворчих морфем. Цей тип валентності відомий як словотворча (або внутрішня) валентність й досить детально розроблений на матеріалі німецької мови М.Д. Степановою [18; 19] та її послідовниками, а також на матеріалі інших мов

[1; 3; 11; 12 та ін.]. Проблема внутрішньої валентності є по суті складовою частиною загальної теорії комбінаторного потенціалу мовної одиниці.

З поняттям «валентність» тісно пов'язане поняття «сполучуваність». В деяких лінгвістичних дослідженнях ці терміни вживаються як повні синоніми, але останнім часом найпоширенішою стає тенденція до розмежування цих понять. Якщо валентність розглядається як потенційна здатність слова вибірково сполучатися з іншими словами в мовному ланцюжку, то під сполучуваністю звичайно розуміють реалізацію цієї потенції слова. Іншими словами, при такій інтерпретації валентність відноситься до рівня мови, сполучуваність – до рівня мовлення, але оскільки в мовленні слово реалізується у вигляді того чи іншого свого лексико-семантичного варіанта, слід визнати, що сполучуваність притаманна саме лексико-семантичному варіанту слова, а не слову, взятому у повному обсязі його семантичних відтінків.

Таким чином, валентність являє собою гетерогенне утворення, в якому розрізняються кілька рівнів, діалектично пов'язаних між собою. Зокрема, для фінітного дієслова цей взаємозв'язок і взаємообумовленість на пропозиційному рівні мають такий вигляд (оскільки словотворча валентність належить до морфемного рівня, в нашій схемі вона не відображається):

Категоріальна валентність дієслова визначає «коло» сумісних з ним мовних розрядів (частин мови) й складає основу для логічної валентності дієслова. Остання, в свою чергу, є підґрунтям для семантичної валентності дієслова присудка, яка визначає потенційну кількість облігаторних синтаксичних позицій актантів при даному дієслові та, в решті решт, прогнозує граматичну структуру речення в цілому.

Далі в нашій статті основна увага приділятиметься синтаксичній валентності англійського дієслова в особовій формі, тобто дієслова присудка. Матеріалом дослідження були оригінальні тексти однакової

довжини (20 000 словоформ), які належать до різних функціональних стилів – офіційно-ділового, публіцистичного, художнього та наукового. Обсяг матеріалу для аналізу склав 2725 відрізків мовлення з дієсловом в особовій формі для художнього тексту, 1690 – для наукового, 1428 – для публіцистики та 727 – для текстів офіційно-ділових паперів. Різна кількість відрізків мовлення з фінітним дієсловом для аналізу пояснюється тим, що дієслівний прошарок лексики в текстах різних функціональних стилів розподілений нерівномірно. Зниження активності дієслова спостерігається в такій послідовності: художній текст – науковий текст – публіцистичний текст – текст офіційно-ділових паперів. Відмітимо, що у тій самій послідовності зростає питома вага субстантивів.

Наше дослідження синтаксичної валентності дієслова присудка базується на теорії синтаксичних структур, висунутій американським структуралістом У.Френсізом [23, 292]. Згідно цієї теорії, побудова будь-якого речення англійської мови може бути зведена до чотирьох елементарних синтаксичних структур, а саме: структури предикації, структури комплементатії, структури модифікації та структури координації. Дослідження, проведені вченими лінгвістичної школи проф. А. К. Корсакова (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), підтвердили правильність цієї теорії та дозволили зробити певний внесок в подальшу її розробку. Зокрема, були окреслені та визначені складники елементарних синтаксичних структур та їх морфологічне вираження [21, 14-15; 24]. Оскільки деякі з цих складників входять до виділених нами моделей синтаксичної валентності дієслова предиката, вважаємо доцільним навести повний перелік компонентів валентних структур дієслова разом з їх дефініціями (див. табл. 1).

Дієслово-присудок може реалізувати в реченні тільки один валентний зв'язок – з суб'єктом, і тоді така структура називається моновалентною: S–V. Суб'єктна валентність англійського фінітного дієслова є обов'язковою навіть в так званих «безособових» реченнях зі «вставним» *it*, де суб'єкт *it* виступає не формальним, семантично пустим, а реальним підметом [6, 56], підметом узагальненої субстанціальної семантики [7, 68]. Тому виділяти авалентні (тобто безвалентні) дієслова, які не мають жодного актанта [див.: 20, 251], на нашу думку, безпідставно.

Проте моновалентна структура дієслова не є гомогенним утворенням: вона, як свідчать результати дослідження, може бути пред-

ставлена щонайменше шістьма варіантами в залежності від стану (активного чи пасивного) дієслова-присудка, семантичної ролі суб'єкта та наявності адвербіального модифікатора [див.: 10, 109, 112].

Якщо крім лівої, суб'єктної валентності дієслово реалізує валентний зв'язок із слідуючим за ним компонентом, тоді говоримо про дивалентну структуру. В ролі правого від дієслова компонента виступає один із комплементів (див. таблицю 1), звідки основна, вихідна формула дивалентної структури дієслова виглядає так: S – V – C. В залежності від типу комплемента, стану дієслова присудка, кількості адвербіальних модифікаторів та їх функціонально-семантичного розряду дивалентна структура дієслова, в свою чергу, може бути представлена, щонайменше чотирнадцятьма варіантами.

Виділяються також три- і тетравалентні дієслівні структури в англійській мові, в свою чергу репрезентовані низкою варіантів, проте ці структури за частотністю значно поступаються дивалентним.

В процесі аналізу валентних потенцій англійського дієслова на матеріалі текстів різної функціонально-стильової віднесеності відмічено випадки, коли той чи інший валентний зв'язок дієслова присудка не був експлікований. Проте існування такого зв'язку домислювалося, цей ланцюжок відтворювався синтагматично, на основі попереднього контексту. Розглянемо речення:

Jefferson was not a nationalist, not even a liberal nationalist. If he had been, he might have had doubts about the justice of displaying the Indian nations in America (Mansfield, 37). Підкреслене дієслово, очевидно, є дивалентним, пов'язаним з суб'єктом *He* (ліва, препозитивна валентність) та суб'єктним комплементом "*nationalist*" (права, постпозитивна валентність), проте останній є випущеним з речення, хоч і синтагматично відтворюваним. Структуру валентності дієслова в цьому реченні можна передати формулою S – V – (Cs), де в дужках позначаємо імплікований компонент структури. Зв'язок дієслова з випущеним компонентом структури пропонуємо називати **згорнутою валентністю**. Таким чином, під згорнутою валентністю розуміємо зв'язок між дієсловом та компонентом його валентної структури, який (компонент) з тих чи інших причин (як правило, для уникнення лексичного повтору або як результат дії закону економії мовленнєвих зусиль) випускається із речення, але може бути синтагматично відновленим на основі попереднього контексту або виходячи із конкретної екстралінгвістичної ситуації, із пресупозицій співрозмовників.

Компоненти валентної структури англійського дієслова (V) та їх дефініції

№ п/п	Компонент валентної структури	Умовне позначення	Дефініція компонента валентної групи дієслова
1.	Суб'єкт (підмет)	S	Синтаксично незалежний обов'язковий конститuent структури предикації, що розуміється й лінгвістично репрезентується як субстанція (процесу), яка існує в часі та просторі й знаходиться в певних відносинах з предикатом
2.	Предикатив (суб'єктний комплемент)	Cs	Залежний обов'язковий складник структури комплементатії, що доповнює зміст складеного присудка та містить не-адвербіальні характеристики субстанції-підмета
3.	Додаток	Co	Залежний обов'язковий складник структури комплементатії, що доповнює зміст складеного присудка та позначає субстанцію (субстанції), що знаходиться в певному зв'язку з субстанцією-підметом
4.	Адвербіальний комплемент	Cd	Залежний обов'язковий складник структури комплементатії, що доповнює зміст складеного присудка, вказуючи на певні обставинні характеристики субстанції-підмета
5.	Дієслівний комплемент	Cv	Залежний обов'язковий складник структури комплементатії, що доповнює зміст фазового, аспектуального або модального дієслова предиката
6.	Адвербіальний модифікатор*	Md	Залежний факультативний складник структури модифікації, який вказує на супутні характеристики конститuentів процесу або на супутні характеристики процесу в цілому

* Віднесення адвербіальних модифікаторів до валентної структури дієслова дуже умовне (виключно на правах факультативного зв'язку), бо залежно від функціонально-семантичної навантаженості та позиції в реченні адвербіальні модифікатори можуть виступати не стільки модифікаторами окремого дієслова, скільки модифікаторами процесу в цілому, позначеному всією первинною структурою предикації, а не лише окремим дієсловом.

«Згорнутими» можуть бути будь-які з облігаторних конститuentів структури валентності дієслов — предикатив (приклад 1), додаток (приклад 2), адвербіальний комплемент (приклад 3), дієслівний комплемент (приклад 4) та навіть суб'єкт (приклад 5):

1. "You're a God-damned fool, Ned".

Ned Beaumont said, "One of us is", and went to the telephone [Hammett, 18]: S—V—(Cs);

2. *In some cases the verb precedes its subject, and in other it follows [Smith, Wilson, 102]: S—V—(Co);*

3. *This experience of the universe is in man and only in the universe because man is too [Darbyshire, 33] : S—V—(Cd);*

4. "I can't promise that. Nobody can" [Hammett, 29]: S—V—(Cv);

5. *To illustrate this, consider the contrast between 'want' and 'wish'... [Givon, 17]:(S)—V—Co.*

На останньому типі зупинимося детальніше.

Як відомо, будь-яке англійське речення за своєю структурою дво-членне, як двочленне і будь-яке судження, що віддзеркалює людську думку. Людина сприймає оточуючий її світ як сукупність процесів — існування в часі та просторі субстанцій, їх властивостей та відношень між собою. В мовленні людина може актуалізувати лише той чи інший аспект розглядуваного процесу, звідки й існування так званих одно-складних речень типу *Spring. A strong wind. Warm.* Проте навряд чи правильним є трактування таких речень як односкладних. На нашу думку, ці речення слід розглядати як такі, що мають згорнуту структуру предикації, конденсовану до одного із своїх складників. Так, речення "*Spring.*" може бути "розгорнуте" до "*Spring came.*" або "*It is spring.*" Аналогічно, речення "*A strong wind.*" та "*Warm.*" можна розглядати як конденсати речень "*There is a strong wind*" або "*A strong wind is blowing today*" та "*It is warm*", або "*The weather is warm*", або "*The air is warm*" тощо. Подібний підхід до аналізу цих речень має місце в дослідженні А.К. Корсакова [24], О.А. Жаборюк [8, 29] та деяких інших лінгвістів.

Виходячи з вищенаведених обґрунтувань, імперативні за метою висловлювання речення теж відносимо до двоскладних з точки зору їх структури. Випущення підмета "*you*" тут можливе тому, що ситуація спілкування та звертання до співрозмовника роблять повторну номінацію суб'єкта зайвою: зміст імперативних речень, по суті, є прохання (команда, вимагання, тощо), що відноситься тільки до співроз-

мовника. Саме ситуація спілкування, спільні пресупозиції співрозмовників роблять можливими й зрозумілими речення типу *See you at the theatre. Thank you. Kiss you* з випущеним підметом "I", або речення типу *Have a nice week-end! Give my kind regards to Professor Grant. Enjoy yourself! Don't open the door, please* тощо, з випущеним підметом "you". За підрахунками І.Б. Морозової [15, 202], в імперативних реченнях підмет випускається в 96% випадків, в решті випадків репрезентується займенником *you* та інколи неозначеними займенниками *somebody, everybody*.

Наше дослідження свідчить про те, що випадки еліпсу тих чи інших компонентів валентних структур дієслова мають місце не в кожному функціональному стилі. Так, жодного випадку згорнутої валентності дієслова не зафіксовано в текстах офіційно-ділового стилю. Найбільша питома вага речень зі згорнутим валентним зв'язком дієслова характерна для художніх творів, зокрема для мовлення персонажів. Нижче, в табл.2, наводимо дані щодо абсолютної (Fa) та відносної (Fr) частотності "згорнутих" компонентів валентної структури предикатного дієслова в текстах різної функціонально-стильової віднесеності.

Таблиця 2

Згорнута валентність в текстах різних функціональних стилів

№	Згорнутий п/п компонент валентної структури	Художній текст			Науковий текст			Публіцистичний текст			Текст офіційно-ділових паперів		
		Fa	Fr	RN	Fa	Fr	RN	Fa	Fr	RN	Fa	Fr	RN
1	S	74	2,71%	1	31	1,83%	1	4	0,28%	1	-	-	-
2	Cs	4	0,15%	4	2	0,12%	2	2	0,14%	2	-	-	-
3	Co	6	0,22%	3	1	0,06%	3	-	-	-	-	-	-
4	Cd	1	0,04%	5	2	0,12%	2	-	-	-	-	-	-
5	Cv	9	0,33%	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього		94	3,45%		36	2,13%		6	0,42%		0	0	

Як видно з наведених в табл.2 даних, найпоширенішими є випадки "згорнутої" суб'єктної валентності дієслова (найвищий ранговий номер у текстах художніх, наукових і публіцистичних). В художньому тексті відмічено випадки еліпсу всіх п'яти компонентів валентної структури дієслова предиката, в науковому тексті не зареєстровано

згорнутого дієслівного компонента. проте в публіцистиці знаходимо випадки еліпсу тільки двох компонентів – суб'єкта та предикатива.

Результати проведеного аналізу частотності тих чи інших типів згорнутої валентності дозволяють таким чином розташувати функціональні стилі за принципом зростання питомої ваги досліджуваного явища: офіційно-діловий стиль, публіцистичний стиль, науковий стиль, художній стиль. Таку послідовність у розташуванні функціональних стилів можна зокрема пояснити поступовим (від жанра до жанру, від стилю до стилю) зростанням ролі адресата, апеляції автора до читача (співрозмовника), залучення адресата комунікації до активного процесу оцінки фактів та явищ, що висловлюються, а в художньому тексті — для передачі мовлення, найбільш наближеного до реального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Т.М. Словообразовательная потенция, валентность и активность глагольных основ в английском языке. – Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 – Л., 1974.
2. Гак В.Г. Валентность // Лингвистический энциклопедический словарь // Гл. ред. В.Н. Ярецва. – М., 1990. – С.79-80.
3. Демешко І.М. Валентність суфіксів -ець і -ок в українській мові. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Одеса, 1996.
4. Денисюк Е.А. Особенности синтаксической валентности глагола-сказуемого с обстоятельственным актантом в современном английском языке // Друга міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови, присвячена пам'яті доктора педагогічних наук професора В.Л. Скалкина. Збірник наукових праць. – Одеса, 2000. – С. 173-178.
5. Домброван Т.И. Логика на уроках грамматики в высшей школе // Друга міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови, присвячена пам'яті доктора педагогічних наук професора В.Л. Скалкина. Збірник наукових праць. – Одеса, 2000. – С. 99-102.
6. Домброван Т.И. О так называемых «безвалентных» глаголах в английском языке // Записки з романо-германської філології. – Вип. 4. – Одеса, 1999. – С. 53-56.
7. Жаборюк О.А. Вставне “it” в сучасній англійській мові та його граматична сутність з позиції теорії віддзеркалення // Записки з романо-германської філології. – Вип. 8. – Одеса, 2000. – С. 63-69.
8. Жаборюк О.А. Предикація та предикативність у контексті теорії логико-граматичної динаміки // Записки з загальної лінгвістики. – Вип. 1. – Одеса, 1999. – С. 28-35.
9. Качнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопросы языкознания. – 1987. – №3. – С.20-32.
10. Кошелаи Н.Л. Варианты моновалентной структуры глагола в современном английском языке // Записки з романо-германської філології. – Вип. 8. – Одеса, 2000. – С. 107-113.

11. Кравцова О.А. Словообразовательные связи как когерентообразующий фактор в жанрах газетного текста. — Автореф. дис. ... канд. филол. наук:10.02.04. – М., 1991.

12. Кузьмин Л.А. Факторы, определяющие сочетаемость глагольных основ с суффиксами -able и -ive в современном английском языке. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Л., 1980.

13. Курбэйра А.К. Сочетаемость как объект рассмотрения в курсе лексикологии // Сочетаемость слов и вопросы обучения русскому языку иностранцев / Пол ред. В.В. Морковкина. – М., 1984. – С.35-42.

14. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1982.

15. Морозова И.Б. Анализ поверхностной структуры императивных предложений // Записки з романо-германської філології. – Вип. 7. – Одеса, 2000. – С 201-208.

16. Новак Д., Чорненський Я., Стефанська Т. Українські абетки і формування мовної картини світу дитини // Функціональна лінгвістика. Язык. Культура. Общество – II. Материалы VII Междун. конференции. – Ялта, 2000. – С.368-373.

17. Спиркин А.Г. Философия. – М., 1999.

18. Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ (на материал современного немецкого языка). – М., 1973.

19. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М., 1978.

20. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М., 1988.

21. Чумаков А.Н. Грамматический статус и употребление простых двусоставных неэллиптических предложений и их компонентов в современном немецком языке. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1989.

22. Chomsky N. Lectures on Government and Binding. The Pisa Lectures.— Berlin, 1993.

23. Francis W. The Structure of American English. – N.Y., 1958.

24. Korsakov A.K., Korsakov A.A., Korsakov A.I.K. Theoretical Foundations of Modern English: Syntax. – Unpublished Manuscript.— [n.y.].

25. Radford A. Transformational Grammar: A First Course. – Cambridge, 1995.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

а) джерела художнього тексту:

1. Hailey, A. *The Evening News*. – Lnd.: Corgi Books, 1994. – 647p.

2. Hammett, D. *Selected Detective Prose*. – M.: Raduga Publ., 1985. – 486p.

б) джерела наукового тексту:

3. Darbyshire, A.E. *A Grammar of Style*. – Lnd.: Andre Deutsch Ltd, 1971. – 236 p

4. Givon, T. *English Grammar: A Function-based Introduction*. – Amsterdam: John Benjamins Publ. Co., 1993. – 363p.

в) джерела публіцистичних текстів:

5. Faulkner, R.K. *John Marshall* // Frisch, M.J. and R.G.Stevens (eds.) *American Political Thought: The Philosophic Dimension of American Statesmanship*. – US: F.E.Peacock Publ. Inc., 1983. – P. 89-115.

6. Holland, K.M. *Roger Taney* // Frisch, M.J. and R.G.Stevens (eds.) *American Political Thought: The Philosophic Dimension of American Statesmanship*. – US: F.E.Peacock Publ. Inc., 1983. – P.169-194.

7. Lerner, R. *John C.Calhoun* // Frisch, M.J. and R.G.Stevens (eds.) *American Political Thought: The Philosophic Dimension of American Statesmanship*. – US: F.E.Peacock Publ. Inc., 1983. – P.143-168.

8. Mansfield, H.C.Jr. *Thomas Jefferson* // Frisch, M.J. and R.G.Stevens (eds.) *American Political Thought: The Philosophic Dimension of American Statesmanship*. – US: F.E.Peacock Publ. Inc., 1983. – P.23-50.

г) джерела офіційно-ділових паперів:

9. *Human Rights: A Compilation of International Instruments*. – Vol.I. – Part I. – UN: N.Y. and Geneva, 1994. – 418 p.